

מעמד הר סיני במדרש ההלכה ובמדרשי האגדה

מבוא

כדרכת, אין התורה עוסקת בתיאורים, לא של מאורעות ולא של דמויות שאותם היא מזכירה. גם מעמד הר סיני, שהיה מעמד היסטורי חד-פעמי מרשים ושגיא, בעל משמעות נצחית והשלכות אמונתיות ומעשיות על כל העולם כולו ועל כל ישראל בפרט – לא זכה לסיפורי רקע ולתיאורים "נדיבים" ומפורטים מעבר לנדרש. בספר שמות פרק י"ט, תוך כדי מסירת דבר ה' למשה, קוראים אנו על ההכנות שנדרשו ישראל לקראתו: "ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שקלתיכם והיו נכונים ליום השלישי... והגבלת את העם סביב לאמור השמרו לכם עלת בהר ונגוע בקצהו..." (פסי י-טו). ובאשר למעמד המרומם עצמו, מספרת התורה שם "ויהי ביום השלישי בהלית הבקר והיה קלת וברקים וענן כבד על ההר וקל שפר חזק מאד ויחרד כל העם... והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאד" (שם, פסי טז-יט). בתיאורו של מעמד מדהים ומקודש זה משתלב תיאור קצר נוסף "וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחק... ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלוקים" (שם, כ, טו-יח).

תוספת והשלמה לתיאור מעמד הר סיני נמצאות במשנה תורה: "ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל וידבר ה' אליכם מתוך האש קל דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (דברים ד', יא-יב). בסופו ושל אותו מעמד מרגש מסכם משה רבנו "...את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם בהר מתוך האש הענן והערפל קול גדול ולא יסף..." (דברים ה', יט).

סקרנות טבעית הביאתנו לעיין בספרי המדרשים, שם קיוונו למצוא תיאורים מפורטים והרחבה למסופר בתורה. בחרנו בשלושה ספרי מדרש אגדה: "שמות רבה", "תנחומא", ו"פסיקתא דרב כהנא", הנימנים על הקבצים החשובים ביותר בספרות מדרשי האגדה על התורה. לעומתם, לשם השוואה והעמקה עיינו גם בספר "מדרש מכילתא", הנמנה בספרות מדרשי ההלכה, מבית מדרשו של ר' ישמעאל. מבחינת זמן חיבורם של ספרי מדרש אלו, מהווה ה"מכילתא" ספר מדרש קדום מכולם, שנערך – לפי רוב חוקרי ספרי המדרש – עוד בראשית תקופת האמוראים.

אכן, כפי שציפינו, מצאנו תיאורים וסיפורים רבים יותר, על אלו המצויים בתורה; הן כאלו הקשורים בהכנות למעמד הר סיני ובמעמד הר סיני עצמו, והן כאלו הקשורים בדמויות שפעלו באותה עת: משה רבנו, עם ישראל ואומות העולם. הן כאלו הקשורים בטבע ובבריאה, והן כאלו הקשורים לתורה עצמה, שניתנה במעמד קדוש זה. עוד מצאנו הבדלים רבים ומהותיים בין מדרשי האגדה, בינם לבין עצמם, ובינם לבין מדרשי ההלכה, כפי שבאו לידי ביטוי ב"מכילתא", ובהם תיאורים דרשניים האומרים: דרשני... מתוך שלל המאמרים והסיפורים נתרכז בדיוננו כאן בארבעה פרקים-נושאים עיקריים בלבד, הנובעים ישירות מנושא מאמרו: מעמד הר סיני, והם: א) משה רבנו במעמד הר סיני. ב) בני ישראל במעמד הר סיני. ג) הטבע ויצורי הבריאה במעמד הר סיני. ד) תיאור התורה.

א. משה רבנו במעמד הר סיני

משה רבנו – שהיה הדמות המרכזית בכל המעמד הכביר הזה – משורטט במדרש "מכילתא" כמנהיג חכם ובעל יכולת. על הפסוק: "ויאמר משה אל העם אל תיראו" (שמות כ', יז) דורש ה"מכילתא":

"הרי משה מזרום, להודיע חכמתו של משה, היאך היה עומד ומפייס כל אותם האלפים והרבבות, ועליו מפורש בקבלה (= בספרי הכתובים) 'החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים'" (קהלת ז', יט).

עם כל גדולתו של משה רבנו, היה הוא ענו מאוד, כעדות הכתוב "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר י"ב, ג), ונראה כאן, שבגלל ענוותנותו זכה לגדולה ולרוממות, כדברי ה"מכילתא" שם בהמשך על הפסוק:

"ומשה נגש אל הערפל" (שמות כ', יח) – "מי גרם לו? ענוותנותו... מגיד הכתוב, שכל מי שהוא ענו – סופו להשרות שכינה בארץ".

מעל לכול, מתבלט כאן משה רבנו כאיש אלוקים, המקורב לקב"ה, כפי שנדרש ב"מכילתא":

"ומשה נגש לפנים משלוש מחיצות: חושך, ענן וערפל... לפני ולפנים...".

במדרש "תנחומא" מוזכר משה רבנו רק פעמיים, ובהם בחטף ובדרך אגב. בראשונה, במסגרת דרשתו של רבי יהושע בר נחמיה שאמר:

"לעולם השלישי חביב... בשבטים – ראובן, שמעון, לוי. לוי חביב, שנאמר יבעת ההיא הבדיל הי את שבת הלוי (דברים י', ח). במלכים – שאול, דוד, שלמה. שלמה חביב, שנאמר וישב שלמה על כסא הי למלך (דבה"א כ"ב, ט). שלושה ילדים לעמרם – מרים, אהרן ומשה, וכתוב 'לולי משה בחירו' (תהלים קי"ו, כג).

בשניה, בדרשתו של ריש לקיש על הפסוק "מימינו אשדת למו" (דברים ל"ב, ב):

"התורה של אש, כתבה של אש... והסרסור נעשה פיו של אש, שנאמר ויראו מגשת אליו* והמלאכים שירדו עמו של אש שטאמר יעושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש לוהט" (תהלים קי"ד, ד).

ברור מאליו, שהתואר "סרסור" כאן מכון למשה רבנו. שם תואר זה, שאין לו משמעות של הערכה דווקא, וכן העובדה ש"לעולם השלישי חביב..." הם דברי "החביבה" ו"ההוקרה" היחידים שמביאים במדרש "תנחומא" על נביא הנביאים, משה רבנו, ועל תפקידו היחידאי במעמד הר סיני! אולם תמיהתנו גוברת והולכת לנוכח העובדה שבמדרש "פסיקתא דרב כהנא", המתאר בהרחבה את כל המעמד, כפי שנראה להלן, לא נמצא אף לא דרשה אחת על משה רבנו. נתייחס לתמיהה זו בהמשך, ונשתדל להשיב עליה.

מאידך, במדרש "שמות רבה" מצאנו דברי שבח והלל למשה על מדרגתו הגבוהה וחשיבותו בעיני הקב"ה. על הפסוק "ומשה עלה אל האלוקים" (שמות י"ט, י"ג) אומר המדרש:

"הוא דכתיב 'עלית למרום שבית שבי' (תהילים ס"ח, יט) מהו עלית? נתעלית ונתגששת עם המלאכים של מעלה. דבר אחר: עלית למרום, שלא שלטה בריה מלמעלן כשם ששלט משה. אמר ר' ברכיה: הלוחות היו אורכן ששה טפחים. כביכול היו ביד מי שאמר והיה העולם שני טפחים, ובידו של משה שני טפחים, ושני טפחים היו מפרישים בין יד ליד. דבר אחר: 'עלית למרום שבית

* אסמכתא זו בפסוק צריכה עיון, שכן הפסוק שהוא כאן כראיה, מצוי בספר שמות בהקשר אחר, ואילו במעמד הר סיני בפרשתנו מוזכר "וירא העם וינעו ויעמדו מרחוק... ויאמר משה... אל תיראו..." (שמות כ', טו-טז), יתכן אפוא, שחל שיבוש בדפוסים בגלל רצף הפעלים "וירא העם" או לדברי משה "אל תיראו".

שבי, בנוהג שבעולם, הנכנס למדינה, נוטל דבר שאין עין בני המדינה עליו; ומשה עלה למרום ונטל את התורה שהיו הכל נושאים עיניהם עליה...", ושם בהמשך "ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר", בזכות ההר, ואין ההר אלא אבות, שנאמר 'שמעו הרים את ריב ה', (מיכה ו', ב) ומשה עלה אל האלוקים, עלה בענן וירד בענן וזכות אבות עולה ויורדת עמו".

אולם מאידך, אומר המדרש שם בהמשך על הפסוק: "וישב משה את דברי העם אל ה'" (שמות י"ט, ח):

"...אותה שעה ביקש הקב"ה ליתן להם את התורה ולדבר עמהם והיה משה עומד. אמר הקב"ה, מה אעשה מפני משה. אמר ר' לוי: משל למלך שביקש לעשות אופימשטאטא (= סדר) חוץ מדעתו של אפרכוס (= יועץ לשר). אמר לו: עשה דבר פלוני. אמר לו: כבר נעשית. שוב אמר לו: לך קרא לפלוני סינקליטוס (= יועץ לשר) ויבא עמך. עד שהוא הולך, עשה המלך מה שביקש. כך ביקש הקב"ה ליתן עשר דברות והיה משה עומד מצדו. אמר הקב"ה: אני גולה להם את הרקיע ואומר 'אנכי ה' אלוקיך' והם אומרים, מי אמר? הקב"ה או משה? אלא ירד משה, ואח"כ אני אומר 'אנכי ה' אלוקיך'. כך אמר הקב"ה למשה: 'לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם'. אמר לו: כבר הקדשתים, אמר לו (הקב"ה): לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. עד שמשה ירד, נגלה הקב"ה, שנאמר 'ירד משה אל העם, מיד – וידבר אלוקים...".

משתמע מהמדרש שמשה רבנו (= אפרכוס) "הפריע" כביכול במעמד הר סיני וגרם לעיכוב מתן תורה. משה רבנו מצטייר לעינינו, לתדהמתנו, כמתווך לא מוצלח, שה' רוצה כביכול להיפטר ממנו. הקב"ה המתין עד שירד משה מהר סיני, כדי שיוכל להשמיע את קולו, והוא עומד ומעכב, וכששלחו הקב"ה מההר לילך לעם ישראל כדי להקדישם, לא נתכוון בעיקר אלא לסלקו ממנו, והנה שוב משה, הוא חוזר משליחותו ואומר לו, להקב"ה, "כבר הקדשתים", ושוב חוזר הקב"ה ושולחו: "לך רד ועלית אתה ואהרן...". ובלבד שיוכל כבר להשמיע את קולו מעל הר סיני. "עד שמשה ירד – נגלה הקב"ה... מיד 'ידבר אלוקים'...". (תמיהנו; משה רבנו לא היה מבין, חלילה, את כוונתו של הקב"ה!?)

דומנו, שאחת התשובות הניתנות להיאמר על התייחסות מתמיהה זו כלפי משה רבנו מצויה במדרש עצמו, במשפט ששם הדרשן בדברי הקב"ה:

"אמר הקב"ה אני גולה להם את הרקיע ואומר 'אנכי ה' אלוקיך' והם אומרים, מי אמר? הקב"ה או משה? אלא ירד משה ואח"כ אני אומר 'אנכי ה' אלוקיך'...".

בדברי דרשן זה ניתן גם ליישב את התמיהה שעוררנו לעיל בעקבות התעלמות מדרש "פסיקתא דרב כהנא" מקיומו של משה במעמד הר סיני. היתה זו אפוא **התעלמות מכוונת**, כדי לא להסיט חלילה את דעתם של בני ישראל מהוד קדושתו של המעמד, שבו ה' בעצמו נותן את התורה, מדבר עמם ישירות. ואכן הודות ל"טכסיס" מתבקש זה, הושגה המשימה, כפי שהכתוב מציין שם בהמשך ש"כל העם ראים את הקולת... ויאמרו אל משה **דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוקים פן נמות**, ויאמר משה אל העם אל תיראו... ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראייתם כי מן השמים דברתי עמכם" (שמות כ', טו-יט).

ב. בני ישראל במעמד הר סיני

כיצד משתקפים מקבלי התורה, ה"חתנים", בני ישראל, בספרי המדרשים שלפנינו?
מתברר, שגם בנושא זה ישנן התייחסויות שונות.

ב"מכילתא" מוארים בני ישראל באור חיובי ובאהדה גלויה. על הפסוק "אנוכי ה'
אלוקיך" (שמות כ', ב) אומר המדרש:

"רבי אומר: להודיע שבחם של ישראל, שכשעמדו כולם על הר-סיני לקבל את התורה, השוו כולם
לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה, ולא עוד אלא שהיו ממשכנין עצמן זה על זה (= ערבין זה
לזה)... ועוד שם בהמשך: "...מלמד שהיו אומרים על הן-הן, ועל לאו-לאו, דברי ר'
ישמעאל. ר' עקיבא אומר: על הן-הן, ועל לאו-לאו... ומה היו 'דברי העם'? יכל אשר דבר ה' -
נעשה ונשמעי (שמות כ"ד, ז), ומנין שהודה הקב"ה לדבריהם? שנאמר: ויאמר ה' אלי היטיבו כל
אשר דברתי" (דברים ה', כה).

הדרשן ב"מכילתא" משבח את עם ישראל על שקיבל באהבה וברצון את מלכותו של
ה'. על הפסוק "לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני" (שמות כ', ג) אומר המדרש:

"משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה. אמרו לו עבדיו: גזור עליהם גזירות. אמר להם: לא,
כשיקבלו את מלכותי אגזור עליהם גזירות... כך אמר הקב"ה לישראל: 'אנוכי ה' אלוקיך - לא
יהיה לך אלוהים אחרים על פני', אמר להם: אני הוא שקיבלתם את מלכותי עליכם במצרים!
אמרו לו: הן. כשם שקיבלתם מלכותי עליכם, קבלו גזירותי: 'לא יהיה לכם אלוהים אחרים על
פני'..."

עם ישראל - אוהביו של ה', הם, ושומרים את מצוותיו, כך מצטיירים הם בעיניו של
הדרשן ב"מכילתא" על הפסוק "לאהבי ולשמרי מצותי" (שמות כ', ו), וכה דבריו:

"...ר' נתן אומר: 'לאהבי ולשמרי מצותי' - אלו ישראל, שהם יושבים בארץ ישראל ונותנים
נפשם על המצוות..."

שבח נוסף תולה הדרשן בעם ישראל בדרשו את הפסוק "וכל העם ראים את הקולת"
(שמות כ', טו):

"...רבי אומר: להודיע שבחן של ישראל, שכשעמדו כולן על הר-סיני לקבל את התורה, היו
שומעים את הדיבור ומפרשים אותו... רבי אליעזר אומר: להודיע שבחן של ישראל, שכעמדו כולן
לפני הר סיני לקבל את התורה - מלמד שלא היו בהם סומים, שנאמר 'וכל העם ראים'. מלמד
שלא היו בהם אילמים, שנאמר 'ויענו כל העם יחדו'. מלמד שלא היו בהם חרשים, שנאמר 'כל
אשר דיבר ה' נעשה ונשמעי'. מלמד שלא היו בהם חגיגים, שנאמר 'ויתיצבו בתחתית ההר',
ומלמד שלא היו בהם טפשים, שנאמר 'אתה הראית לדעת' (דברים ד', לה).

גם בדרשו את הפסוק "ויאמר ה' אלי היטיבו כל אשר דברתי" (דברים ה', כה) מוצא
דרשנו הזדמנות לעטר את ישראל בשבחים, וכה דבריו:

"אשרי בני-אדם, שהמקום הודה לדבריהם", ושם בהמשך "...מאותה שעה זכו ישראל להעמיד
מהם המקום נביאים...". ועוד שם "רבי יוסי אומר: כך עמדו ישראל לפני הר סיני - על תנאי
שלא ישלוט בהם מלאך המוות, שנאמר 'אני אמרתי אלוהים אתם ובני עלין כולכם' (תהילים
פ"ב, ז). חבלתם מעשיכם - יאכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפלו" (שם ז).

עד כאן במדרש ההלכה, אולם כיצד נראו אבותינו במעמד הר סיני בעיני מדרשי
האגדה?

נפתח ב"שמות רבה", אכן בתחילה - שבה, אך לאחריו תוכחה קשה, ואלו דבריו:

"ורבן אמרין: 'בני, אם ערבת לרעך' - אלו ישראל שהם ערבים בינן לבין הקב"ה. חביבים
ישראל שנקראו רעים, שנאמר: 'למען אחי ורעי' (תהילים קכ"ב, ח). ומה היתה ערבותן? אלא
בשעה שהקב"ה בא ליתן את התורה לא קיבלוה אחת מן האומות אלא ישראל. משל למלך שהיה
לו שדה והיה מבקשה למוסרה לארסיים. קרא לראשון ואמר לו: תקבל את השדה הזו. אמר לו:
אין בי כוח, קשה הימני. וכן לשני ולשלישי ולרביעי ולא קיבלוה ממנו. וקרא לחמישי ואמר לו:
תקבל אתה את השדה הזו. אמר לו: הן. על מנת לפולחה? אמר לו: הן. משכנס לתוכה -
הובירה (= השאירה בור, ולא עבד בה). על מי המלך מקפיד? על אותם שאמרו אין אנו יכולים

לקבלה או על מי שקיבלה עליו ומשקיבלה עליו ונכנס בה – הוֹבִירָה, לא על זה שקיבלה!! (=) דהיינו, על בני ישראל שהבטיחו לקיים את התורה ולא קיימוה, כאותם עמים שלא רצו לקבלה משום שלא רצו לעבדה ולקיימה). כך כשנגלה הקב"ה על הר סיני, לא הניח אומה שלא הרתיק עליה (= שלא הטריח עליהם עבורה) ולא קיבלו עליהם לשומרה, וכשבא אצל ישראל אמרו: 'כל אשר דָּבַר ה' נעשה ונשמע' (שמות כ"ד, ז), לכן בדין הוא שתשמעו, הוי' ישמעו דבר ה' בית יעקב' (ירמיהו ב', ז), ואם לאו – תענשו בערבות (= שתקעו עצמן לערבות על שאחרים לא קיבלוה) הוי' יבני, אם ערבת לרעך'. דבר אחר: 'שמעו דבר ה' משל למלך שאמר לעבדיו, שמרו לי ב' כוסות הללו והיו דיאטריטא (= כלי זכוכית חשובים ויקרים מאוד). אמר להם: הוי' זהירים בהם. עד שנכנס לפלטיין היה עגל אחד שרוי על פתח הפלטיין. נגח את העבד ונשבר אחד מהם. והיה העבד עומד ומרתית לפני המלך. אמר לו: למה מרתית? אמר לו: שנחני עגל ושבר אחד משתי הכוסות. אמר לו המלך: אם כן, דע והזהר בשני. כך אמר הקב"ה שתי כוסות מזגתם בסיני: "נעשה ונשמע", שברתם "נעשה", עשיתם לפני העגל, הוֹהֲרוּ ב'נשמע', הוי' ישמעו דבר ה' בית יעקב. דבר אחר: 'שמעו דבר ה' הה"ד (= הדא הוא דכתיב) 'שמעו ותחי נפשכם'. היאך חביבים ישראל שהוא מפתה אותם. אמר להם הקב"ה, אם יפול אדם מראש הגג, כל גופו לוקה והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטייה בראשו וכן בידיו וכן ברגליו ובכל אבריו, נמצא כולו רטיות. אני איני כך, אלא רמ"ח אברים באדם הוח, והאוזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעבירות והאוזן שומעת וכל הגוף מקבל חיים, שמעו – ותחי נפשכם. לכך אמר: 'שמעו דבר ה' בית יעקב'."

זוהי אפוא דרישה פחותה ביותר, שנדרשים בה בני ישראל, לפחות שמיעת האוזן, במעמד מרומם זה, שבו קיבלו את התורה מבורא עולם. במעמד זה מושמעת, לדעת "שמות רבה", עוד תביעה מינימלית:

"אמר הקב"ה לישראל: לא בשביל ששמעתם קולות הרבה תהיו סבורים שמה אלוקות הרבה יש בשמים, אלא תהיו יודעים שאני הוא ה' אלוקיך, שנאמר: 'אנכי ה' אלוקיך'" (שמות כ', ב). טיבן של דרישות בקשות אלו עשוי ללמדנו שתדמיתו של עם ישראל לא היתה חיובית ביותר. לדעת ר' טוביה ב"ר יצחק לא התנהג עם ישראל כראוי, ואלו דבריו:

"אנכי ה' אלוקיך; משל לבת מלכים שנשבת ביד הליסטיים ובא המלך והצילה. לאחר ימים ביקש לישא אותה לאשה. אמרה לו: מה אתה נותן לי? אמר לה: אם אין לך עלי אלא שפדיתך מיד הליסטיים – דיי! שעל מנת כן הוצאתיך מארץ מצרים, שתקבלי אלקותי עליך."

כך גם מצטייר מעמדו של עם ישראל במתן תורה, שם בהמשך, בדרשתו של ר' לוי:

"אמר ר' לוי: שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה, שיראו את כבודו וישמעו את קולו. והיו רואין את כבודו והיו שומעין את קולו... ולא היה בהם כוח לעמוד... ופרחה נשמתו... אבל התורה ביקשה עליהם רחמים מלפני הקב"ה. יש מלך משיא את בתו והורג אנשי ביתו! כל העולם שמחים ובניך מתים! מיד חזרה נשמתו שנאמר 'תורת ה' תמימה משיבת נפש' (תהלים י"ט, ח). אמר ר' לוי: וכי לא היה גלוי לפני המקום שאם היה מראה כבודו לישראל ומשמיען קולו, שאין יכולים לעמוד! אלא צפה הקב"ה שהן עתידין לעבוד עבודה זרה, שלא יהיו אומרים אילו הראנו את כבודו ואת גודלו והשמיענו את קולו – לא היינו עושים עבודה זרה, לכך נאמר 'שמעו עמי ואדברה'."

לפי המשל הבא המובא ב"שמות רבה", מתגלה עם ישראל כפחדן הנס על נפשו ומתיירא לקבל התחייבויות (= את התורה) ולא דווקא בשל יראת הרוממות, וזה לשונו:

"משל לדינסטוס (= מלווה) שמילא את כיסו זהובים והיה עומד וצוח; מי שהוא מבקש יבוא וישאל. והיו הכל שומעים ובורחים לומר, כשיבוא ליפרע ממני שלווה, מי יוכל לעמוד? כך, כביכול, ירד הקב"ה לסיני ליתן הדברות... וישראל מרתיתין, שנאמר 'ייוחד כל העם'."

עם כל ההתייחסות המסויגת כלפי מעמדו של עם ישראל בעת מתן תורה, כפי שנכחנו עד כה בדרשותיו של "שמות רבה", מצאנו גם את הדרשה הבאה:

"...דבר אחר: 'אריה שאג' (הושע י"א, ז), אמר הקב"ה לישראל: מקבלין אתם עשרת הדברות? אמרו לו: הן, שנאמר 'עלי עשור ועלי נבל', (תהלים צ"ב ד), עלי לקבל עשרת הדברות... ואמר 'אנכי ה' אלוקיך', ולעתיד לבוא כתיב: 'אנכי אנכי הוא מנחמכם'" (ישעיהו נ"א, יב).

לא צדקתו של עם ישראל באותה שעה היא שזיכתה אותו במעמד הר סיני וקבלת התורה, לפי מדרש "שמות רבה". גם לא מעלותיהם הנעלות או התנהגותם החזויה

לעתיד הביאום לכך. רק חסדו של ה' ואהבתו אותם. רק היותם זרע קודש לאבות הקדושים: אברהם, יצחק ויעקב, שלהם הבטיח ה' בברית שכרת עמם, שיגאלם ויצילם ויהיה להם לאלוקים, וכדברי הכתוב: "...כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך, למן היום אשר ברא אלוקים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים, הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו. השמע עם קול אלוקים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי. או הנסה אלוקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באתות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה... אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוקים, אין עוד מלבדו. מן השמים השמיעך את קלו... ודבריו שמעת מתוך האש, ותחת כי אהב את אבתיך ויבחר בזרעו אחריו ויוציאך בפניו בכחו הגדל ממצרים... וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא האלוקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, אין עוד" (דברים ד', לב-מ).

אין אפוא ב"שמות רבה" תיאורי שבח והלל לעם ישראל, גם לא הערכה לאמונתם בה, כמצופה אחרי נסים גדולים וגלויים שארעו להם במצרים ובקריעת ים סוף, כפי שראינו ב"מכילתא" בצורה "נדיבה" ומפורטת. יש כאן, במעמד זה של נתינת התורה לעם ישראל, חששות וספקות ביחס לעמידתם ואיתנותם של ישראל. אך יש כאן גם הבעת תקווה והבטחת ישועה.

הבה ונראה עתה מהי ההתייחסות אל עם ישראל במעמד הר סיני במדרש "פסיקתא דרב כהנא".

כבר בפתיחה, על הפסוק הראשון "בחדש השלישי" (שמות י"ט, א) נמצאת הדרשה הבאה:

"וְזִשָּׁה (= זה שאמר הכתוב) ידרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג, יז) – ביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ממצרים, והיו חלוקים אלו על אלו, והיו אומרים בכל שעה יתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד, ז)... היו נוסעים במריבה וחונקין במריבה... כשבאו מרפידים השוו כולם ונעשו אגודה אחת, ויחנו שם ישראל – אין כתיב כאן, אלא ויחן שם ישראל (שמות י"ט, ב), אמר הקב"ה: התורה כולה שלום, ולמי אני נותנה לאומה שהיא אוהבת שלום, הה"ד יוכל נתיבותיה שלום".

שבח נוסף על עם ישראל מוצאים אנו בדרשה אחרת, על הפסוק: "ויסעו מרפידיים ויבאו מדבר סיני":

"...ולמה נקרא שמה רפידיים? שרפו ידיהם מן העבירות... ובשפלות ידים, על-ידי ששפלו ידיהם מן העבירות... ואימתי היו כל הדברים הללו? ביום מתן תורה".

חיבתו היתרה של עם ישראל בעיני הקב"ה באה לידי ביטוי גם בדרשה זו:

"א"ר יהודה בר סימא, אמר להם הקב"ה: חידוש דברים אני עושה ומחדש אתכם (בעקבות הדרשה על המלה **יבחדש** השלישית) למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן ועמד הבן על פרקו, ביקש להשיאו ולא היה לו אנגטרין (= מערכת כלי כסף וזהב) חדשה. אמר המלך: אין כבודו של בני כן. ואם אמתין עד שנעשה אנגטרין חדשה, אני מאחר שמחתו של בני. מה עשה המלך? הביא נפחים ואומנים והיו מצחצחים אותה בכלי נחושת... נמצא המלך משיא את בנו על אנגטרין ישנה, שהיא נראית כחדשה. כך הקב"ה, בשעה שיצאו ישראל ממצרים, ביקש ליתן להם את התורה והיו בתוכם סומיין וחירגריין וחרשיין, אמר הקב"ה: התורה כולה שלמה, שנאמר: יתורת ה' תמימה (תהלים י"ט, ח) – נותן אותה לדור הזה ויש בהן בעלי מומים? ואם נמתין להם עד שיעמדו בניהם, אני מאחר בשמחתה של תורה, מה עשה הקב"ה? ריפא אותם ואח"כ נתן להם את התורה... הוי חידוש דברים אני מחדש בכם ועושה בכם מעין דוגמת העולם הבא. מה לעתיד לבוא יאז תפקחנה עיני עוריים (ישעיהו ל"ה, ה) אף הכא, יוכל העם רואים (שמות כ', יח). מה לעתיד לבוא יאוזני חרשים תפתחנה (ישעיהו, שם) אף הכא, יכל אשר דבר ה' נעשה ונשמע... (שמות כ"ד, ז).

רבי יהודה בר סימון בש"ר יהושע בן לוי רואה גם בפסוק "אנכי ה' אלוקיך" (שמות כ', ב) התייחסות של חיבה ואהבה מצד הקב"ה לישראל, וכזה דבריו:

"זשי"ה שמעה עמי ואדברה' (תהלים ג', ז) לשעבר ישראל היה שמכם עד שלא קיבלתם את התורה, כשמותם של אומות העולם, סבא וחילה... כן היה שמכם ישראל, משקבלתם את התורה — עמי!"

כיצד הצטייר עם ישראל בעיניו של הדרשן במדרש "תנחומא"? ניתן לומר, שראייתו את ישראל הינה חיובית, כפי שזה בא ליד ביטוי בדרשה הבאה:

"...ולמה ניתנה תורה לדור המדבר? שהיו ישרים..."

בהמשך מוצאים אנו דרשה, המכילה את תוכן הרעיון שראינו לעיל ב"פסיקתא דרב כהנא" בדבר ריפויים של ישראל לפני מתן תורה:

"אמר הקב"ה אינו דין שאתן את תורתך לבעלי מומין. מה עשה! רמו למלאכי השרת וירדו וריפאו אותם..."

בדרשה הבאה מתברר לנו, שהודות לעם ישראל נגאל העולם. הכיצד?

"את מוצא כשביקש הקב"ה ליתן את התורה לישראל החזירה על כל אומות העולם ולא קיבלה. ביקש הקב"ה להחזיר העולם למדידת מימיו, שנאמר 'עמד וימדד ארץ, ראה ויתר גוים' (נחבקוק ג', ה), כיון שקיבלה ישראל — נתישב העולם..."

הדרשן בתנחומא מביא גם הוא את דברי רבי, שציטטנו לעיל מה"מכילתא":

"...בשעה שעמדו ישראל על הר סיני השוו כולם לב אחד לקבל עליהם מלכות שמים בשמחה..."

ניתן לסכם אפוא, שעם ישראל במעמד הר סיני, מואר באור חיובי על-פי "פסיקתא דרב כהנא", אם כי "אור" זה חלש הוא ומעומם לעומת האור שראינו ב"מכילתא" לעיל.

ג. הטבע ויצורי הבריאה במעמד הר סיני

קיימת התייחסות, רבה או מעטה, בספרי המדרש שלפנינו, כפי שנראה להלן, גם לשינויים בטבע וביצורי הבריאה בעת התרחשותו של מעמד כביר ויחידאי זה, שבו הופיע בורא העולם לפני עם ישראל. הן גם בפסוקי התורה מודגש, לא אחת, שחלו שינויים כאלו, כמו: קולות וברקים, אש "ויחד כל ההר" וכיוצ"ב, כפי שהצבענו בפרק המבוא של מאמרנו לעיל.

הבה ונעיין תחילה ב"מכילתא". על הפסוק "אנכי ה' אלוקיך" (שמות כ', ב):

"כשעמד הקב"ה ואמר 'אנכי ה' אלוקיך', היו ההרים מתרעשים והגבעות מתמוטטות (המליצה ע"פ נחום פרק א', ה) ובא תבור מבית אלים (סמוך להר תבור) וכרמל מאספמיא... זה אומר: 'אני נקראתי וזה אומר: 'אני נקראתי, כיון ששמעו מפיו יאשר הוצאתיך מארץ מצרים' עמד כל אחד ואחד במקומו ואמרו: 'לא עסק אלא עם מי שהוציא ממצרים'. דבר אחר: כשעמד הקב"ה... היתה הארץ חלה, שנאמר... עד שנתמלאו בתייהם מזיו השכינה. באותה שעה נתכנסו כל מלכי אומות העולם אצל בלעם הרשע ואמרו לו: 'שמא מביא מבול לעולם? אמר להם: 'כבר נשבע הקב"ה... אמרו לו: 'שמא מבול של מים — אינו מביא, אבל מביא הוא מבול של אש, אמר להם... אלא הקב"ה רוצה ליתן תורה לעמו... כיון ששמעו מפיו הדבר הזה פנו והלכו איש איש למקומו..."

עוד שינוי חל בטבע לפי דעת ה"מכילתא", בעת השמעת קולו של ה' על ההר, והוא:

"כתוב אחד אומר: 'כי מן השמים' וכתוב אחד אומר: 'וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר', אמר רבי עקיבא: מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהן מן השמים..."

לעומת התיאורים הללו ב"מכילתא", תיאוריו של "שמות רבה" – מצומצמים. אולם חידוש יש בתיאוריו; לדעת "שמות רבה" השינויים שהתחוללו בשעת מתן תורה הקיפו לא רק את הדומם, אלא גם את עולם החי. וזה לשון המדרש:

"אמר רבי אבהו בשם ר' יוחנן: כשנתן הקב"ה את התורה ציפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עמו, שרפים לא אמרו: יקדוש קדוש, הים לא נודעזע, הבריות לא דיברו, אלא העולם שותק ומחריש, ויצא הקול: 'אנכי הי' אלוקיך'."

המעין ב"פסיקתא דרב כהנא" בפרשת מעמד הר סיני אינו מתרשם כלל שהיתה זו שעה גורלית או מיוחדת במינה בבריאה כולה, שעה שכל העולם נע וחל, שעה שכל אומות העולם רגשו ויראו או שעה שהטבע דמם ושמה מחד גיסא, ומאידך גיסא שיתף את עצמו באירוע מרומם ושגיא זה, כפי שראינו ב"מכילתא" לעיל. היה זה, לדעת "פסיקתא דרב כהנא", מאורע מרגש, אולם מיוחד לבני ישראל ולא לסובב אותו. להלן דרשתו בנושא, בעקבות פירוש על הפסוק: "רכב אלוקים רבתיים אלפי שָׁנָאן, אדני במ סיני בקודש" (תהלים ס"ח, י"ח):

"... שירד הקב"ה בסיני בעשרים ושנים אלף כיתות של מלאכי השרת. א"ר ברכיה הכהן ברבי: כמחנה לוי, לפי שצפה הקב"ה שאין עומדים באמונתם, אלא שבטו של לוי, לכן ירד בעשרים ושנים אלף כמחנה לוי. דבר אחר: מלמד שירדו עם הקב"ה עשרים ושנים מרכבות וכל מרכבה כמראה שראה יחזקאל... אמר ר"א בן פדת וכולן ירדו שנונין לכלות את שונאיהן של ישראל... במקום שיש אוכלוסין, יש דוחק, אבל בסיני כשבא הקב"ה ירדו עמו אלפי אלפים וריבי רבבות אלפי שָׁנָאן ואעפ"כ היה להם רווח... אמר לו הקב"ה (להר): הרחב וקבל בני אדונך..."

עד כאן לתיאורי הבריאה במעמד הר סיני ב"פסיקתא דרב כהנא". היו אפוא שינויים מסוימים, שהתבטאו בעיקר בהאדרת האירוע עצמו בהר סיני, שלא נתנו את רישומם בסובב.

ראיית מעמד הר סיני כאירוע מיוחד לישראל ללא רושם על הברואים האחרים ועל הטבע והיקום בכללו – נמצאת גם במדרש "תנחומא". גם הדרשן ב"תנחומא" מציין רק את העובדה שבעת מעמד הר סיני ירדו מלאכי אש מן השמים:

"... והמלאכים שירדו עמו של אש, שנאמר: 'עושה מלאכיו רוחות, משרתיו אש להטי'" (תהלים קי"ד, ד).

אך גם זאת נדרש כאן בצורה חטופה וללא פירוט, בהשוואה לתיאור זה עצמו שראינו ב"פסיקתא דרב כהנא" לעיל.

מן הראוי לציין, שאף אותם תיאורים הפזורים במקרא עצמו, הן אלו שבספר שמות פרקים י"ט-כ' והן אלו שבספר דברים פרקים ד-ה', המתייחסים לתופעות שנתחוללו בטבע בעת מעמד הר סיני – לא מוזכרים כאן. עובדה זו אומרת: דרשני....

ד. תיאור התורה במעמד הר סיני

ניתן היה לצפות שבמעמד חגיגי ומרומם זה של מתן התורה מן השמים (לראשונה) לעם ישראל יהיו בספרי המדרש תיאורים שונים ונרחבים על חשיבותה של התורה, תוכנה, ערכה, מטרתיה, ואולי אף על צורתה. הבה ונראה אפוא באיזו מידה מתממשות ציפיות אלו.

ב"מכילתא" אנו מוצאים בנדון רק את ההתייחסות הבאה:

"כיצד ניתנו עשרת הדברות? חמישה על לוח זה וחמישה על לוח זה. 'אנכי הי' אלוקיך' וכנגדו ילא תרצח' – מגיד הכתוב, שכל מי ששופך דם מעלין עליו כאילו ממעט בדמות (של הקב"ה). משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקוונות ועשה לו צלמים וטבעו לו מטבעות. לאחר זמן

כפר לו איקונותיו, שברו לו את צלמיו... ומיעטו בדמות של מלך. כך כל מי שהוא שופך דמים – מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות, שנאמר 'שפך דם האדם וגוי' כי בצלם אלוקים עשה את האדם' (בראשית ט', ו) ... וכך 'לא יהיה לך' כנגד 'לא תנאף'... וכו', 'כבוד את אביך ואת אמך' וכנגדו 'לא תחמוד' – מגיד הכתוב, שכל מי שהוא חומד (אשת רעהו) סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו... לכך ניתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמישה על לוח זה – דברי ר' חנינא בן גמליאל. וחכמים אומרים: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה, שנאמר...".

מעניינת העובדה, שנושא מרכזי זה; התורה או הלוחות במעמד הר סיני – איננו מוזכר כלל ואף לא ברמז, במדרש "שמות רבה". התעלמות דרשנית זו אומרת: דרשני... ב"פסיקתא דרב כהנא" מצאנו התייחסות לנושאנו, אך במידה מועטת:

"בחדש השלישי (שמות י"ט, א) זשי"ה יהלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעתי (משלי כ"ב, כ) – אם בקשת ליטול עצה מן התורה הוי נוטל, אמר דוד: כשהייתי מבקש ליטול עצה – בתורה הייתי מבקש ונוטל עצה, שנאמר: 'בפקודיך אשיחה ואביטה ארחתך' (תהלים קי"ט, ט) ... בן חנוניא אומר: אם בקשת לבנות ואין אתה יודע לבנות, הבט בתורה ואת למד... ד"א (= דבר אחר) יבחדש השלישי – התורה משולשת; תורה, נביאים וכתובים, ואותיותיה משולשים – א, ב, ג (= תמיד האות האמצעית שבתוך חוליה של שלוש אותיות הינה שליש בגימטריה מסה"כ האותיות שבחוליה, לדוגמא: האות ב' שווה לשלש מאותיות א', ב' ג', וכן בחוליה ד', ה', ו' – האות ה' הינה שליש בגימטריה מהאותיות שבחוליה: ד', ה', ו' וכן עד סוף כל אותיות הא"ב).

ובהמשך אנו מוצאים:

"...ומפני מה ניתנה תורה במדבר? ללמדך שאם אין אדם מפיק עצמו כמדבר – אינו זוכה לדברי תורה, ומה המדבר הזה אין לו סוף, כך דברי תורה – אין להם סוף, שנאמר: 'ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים' (איוב י"א, ט) וכשם שאין להם סוף, כך אין למתן שכרה סוף, שנאמר: 'מה רב טובך אשר צפנת ליראיך' (תהלים ל"א, כ).

מאידך, במדרש "תנחומא" מצאנו "ניחומים". נושאנו זוכה להארה ניכרת ממספר היבטים.

על הפסוק "בחדש השלישי" (שמות י"ט, א) מצאנו כאן דרשה דומה לזו שראינו לעיל ב"פסיקתא דרב כהנא", בשינויים קלים:

"אמר ר' יהושע ברבי נחמיה: זו תורה שאותיותיה משולשים: אלי"ף ב"ית גימ"ל (ראה הסבר לעיל) והכל היה משולש, תורה משולשת – תורה, נביאים וכתובים, משנה משולשת – תלמוד, הלכות ואגדות".

ועוד שם בהמשך על הפסוק: "והר סיני עשן כלו" (שמות י"ט, יח):

"מגיד, שהתורה כולה אש, מאש נתנה ובאש נמשלה. מה דרכה של אש, שאם קרב אדם אצלה נכוה, ריחק עצמו ממנה – צנן, כך אין לו לאדם אלא להתחמם כנגד אורן של חכמים." ("וכן התורה, ילמד בדרך ממוצע לפי כוחו ויכולתו" – "עץ יוסף", שם). ועוד שם: "...ראה כמה חביבה התורה שבשבילה נברא העולם, וכן הוא אומר: 'ואשים דברי בניך ובצל ידך כסתיד לנטע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה' (ישעיהו נ"א, טז).

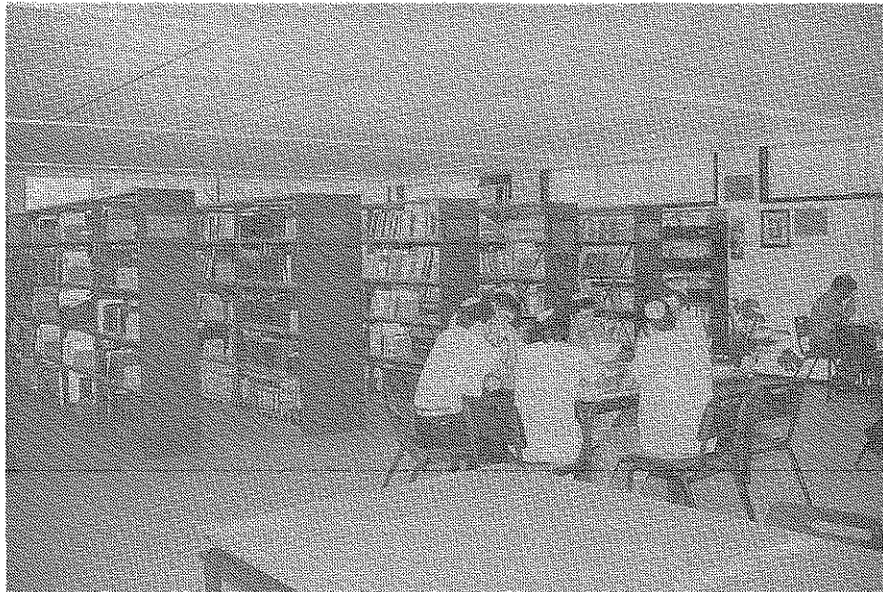
בהמשך, על הפסוק: "וידבר אלוקים את כל הדברים האלה לאמר" (שמות כ', א) אומר הדרשן:

"כך שנו רבותינו: כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בשבת, בין שקוראים בהן ובין שאין קוראים בהם ולמה אמרו להצילן? מפני כבוד התורה שכתובה בהם, שאם ישרפו נראים שאינם כלום. את מוצא כשנתן הקב"ה את התורה הכל היה של אש, שנאמר: 'מימנו אשדת למוי' (דברים ל"ג, ג). אר"ל: התורה של אש, עורותיה של אש, כתבה של אש, חייטה (= חוטיה) של אש...".

ראינו אפוא התייחסויות שונות, קצרות או ארוכות, למעמד הר סיני ומתן תורה בארבעה ספרי מדרש. שלושה מהם מדרשי אגדה, ואחד – מדרש הלכה. לא ניתן,

להערכתי, להסביר או לנמק באורח מוחלט וברור את סיבת ההתייחסויות הללו בכל אחד מספרי המדרש לגבי כל אחד מארבעת הנושאים – הפרקים החשובים, הקשורים למעמד זה, ובעיקר, אין הדבר מתאפשר רק על-פי ניתוחה הספרותי-התיאורי של פרשה אחת בהם.

ואולי אף הדרשן ב"תנחומא" סבור כך, שכל מדרש וגישתו וכל מדרש והתייחסויותיו, ואין מקום להסבר ולמניע, שכן מצאנוהו דורש על הפסוק: "פקד ה' אלוקי הרוחת לכל בשר איש על העדה" (במדבר כ"ז, טז), בתפילתו של משה רבנו לקב"ה שימנה יורש תחתיו, את הרעיון הבא: "...אמר לפניו (משה לקב"ה): רבש"ע, גלוי וידוע לפניך דעתו של כל אחד ואחד, ואין דומה זה לזה... כל אחד לפי דעתו". אכן, מה צדקו דבריו!

עיון בצוותא בספרייה